

УДК 929.52:94(477)«14/15»

А. І. Махінько

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

A. Makhinko

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

**ДИНАСТІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ГЕДИМІНОВИЧІВ (XIV–XV ст.):
ІСТОРИКО-ГЕНЕАЛОГІЧНИЙ ОГЛЯД**

***Dynastical Connections of Gediminids in the 14–15th
Centuries: Historical and Genealogical Overview***

У статті висвітлюються деякі аспекти династійної політики литовського князівського дому, приділено увагу найбільш відомим та видатним його представникам.

Ключові слова: династія, Велике князівство Литовське, Гедиміновичі, удільні князі.

The article investigates family and marital relations of Lithuanian princes in the 14–15th centuries, as well as overviews the famous branches of the dynasty. Typically, origins of medieval dynasties were controversial, since the historical sources did not allow to settle the reliable provenance of the dynasty. The same could be stated for their ethnic origin. Dynastical policy implemented by the Gediminids princes was typical for the sovereign dynasties at that time. However, it had its own special characteristics. At the beginning of the expansion to the South-Western lands of Rus' dynastic marriages with representatives of the local Rurik dynasty were often used to make the expansion eligible. In the sovereign state, marital plans of the Lithuanian rulers were a tool of their foreign policy. Rulers paid a special attention to the North-Eastern region and their Western neighbors, which was important for the inner policy.

Keywords: the house, Grand Duchy of Lithuania, Gediminids, appanage princes.

У середньовічну добу династійні шлюби виступали одним з інструментів зовнішньої політики. Цим засобом вирішували тривалі геополітичні завдання. Князівський дім Гедиміновичів також активно використовував так звану шлюбну дипломатію, розширюючи та зміцнюючи свою державу. Династійні зв'язки є невід'ємною частиною дипломатичної історії, тож цю проблему так чи інакше висвітлювали у працях польські, литовські, російські, білоруські та українські науковці. Серед доробку останніх варто відзначити

монографію Л. Войтовича, у якій досліджено генеалогію владних династій кінця IX — початку XVI ст., зокрема й Гедиміновичів. Генеалогію литовських князів у контексті історії західноукраїнських земель досліджено в деяких роботах І. Мицька. Окремі аспекти історії династії розкрито в наукових працях Р. Підставки, К. Орлова та С. Полехова. У першій висвітлено генеалогію новгород-сіверських князів, у другій — династійні зв'язки Литви та Тверського князівства, а третю присвячено безпосередньо шлюбній дипломатії князя Свидригайла. Також генеалогія литовських князів розглядається в дослідженнях польських істориків Я. Тенговського та Е. Рудзького.

Враховуючи зазначене, метою дослідження є аналіз родинно-шлюбних зв'язків між литовськими князями визначеного періоду й характеристика відомих князівських родів, які були гілками цієї династії. Обрані хронологічні межі обумовлені періодом існування суверенної держави, при цьому династійні шлюби були частиною її зовнішньої політики.

Початок заснування династії встановити проблематично, зважаючи на обмеженість писемних джерел цього періоду. В «Задонщині», джерелі кінця XIV ст., представники литовського князівського дому зазначають про себе, що вони «сынове Олгордовы, а внуки есмя Едимантовы, а правнуки есми Сколомендовы» (Беленький Г., ред., 1988). Отже, родоначальником литовських князів визначається ятвязький князь Сколоменд, проте достеменних відомостей про нього та його походження не збереглося. На думку деяких дослідників, немає підстав вважати його прямим пращуром Гедиміновичів, оскільки є відомості, що Гедимін успадкував владу третім після брата Вітеня та батька Будивіда (Петраускас Р., 2012). Втім, у «Хроніці Биховця» Гедиміна названо сином Вітеня, який своєю чергою був маршалком у князя Тройдена, походячи від римських князів Колюмнів (Хроніка Биховця, 1980). Різняться також погляди на етнічне походження династії: розглядається ятвязьке, жмудське та литовське. Отже, походження Гедиміна суперечливе, а визначити більш ранніх його предків неможливо, а отже, як і більшість середньовічних династій, Гедиміновичі мають легендарне походження.

Сам Гедимін був одружений тричі, але в джерелах не залишилося точних даних про імена та походження цих жінок. Першою дружиною і матір'ю його старших синів була литовка, найвірогідніше з якоїсь місцевої знатної родини. Друга дружина Ольга була з роду полоцьких князів. Третя дружина Єва, відома в деяких джерелах під ім'ям Леоніда, імовірно, належала до роду туровських князів (Войтович Л., 2000). Проте висувається припущення, що Леоніда була донькою галицько-волинського князя Лева Юрійовича, хоча бракує даних про його дітей. Можливо дочка народилася після смерті батька й отримала ім'я на його честь (Мицько І., 2009). Два останні шлюби було укладено в період експансії литовців на землі колишньої Русі. Тенденція збережеться й надалі, оскільки та-

ка політика давала можливість практично безперешкодно закріплюватися на цих землях, використовуючи так зване право «по куделі», тобто успадкування фео-ду за жіночою лінією, якщо не виявиться чоловіків по прямій лінії. У такому ра-зі першість мали дочки, їхні чоловіки та діти за старшинством.

Гедимінові діти також стали інструментом зовнішньої політики. Про дру-жин його сина від першого шлюбу Наримунта-Гліба також не залишилося достовірних відомостей. Невідомою залишається його перша дружина. При-пускають, що другою була княжна Анна з роду Острозьких, а третім шлю-бом, можливо, ладналися справи з Ордою, оскільки є припущення, що дру-жина мала ординське походження. Інший син Кейстут узяв шлюб з язичниць-кою жрицею Бірутою, що не було характерно для представника князівської родини. Безперечно, причиною цього союзу стали почуття, а не політичний розрахунок, про що свідчать фольклорні джерела (Енгельмейер А., 2012).

Наступник Гедиміна на великокнязівському престолі Ольгерд також од-ружувався тричі. Першою його дружиною, як і в батька, була литовка. Дру-га дружина Марія Ярославівна вже належала до роду вітебських князів, а піс-ля її смерті Ольгерд одружився з дочкою тверського князя Олександра Уля-ною. Останнім шлюбом започатковано династійну унію з одним із могутніх князівств Північно-Східної Русі, політичними суперниками якого були московські князі. Після смерті Ольгерда 1377 р. Уляна проявила себе в полі-тиці: стала радницею синів, насамперед Ягайла як наступника батька на великокнязівському престолі, підтримувала їх у боротьбі за владу з іншими представниками династії Гедиміновичів. Особливе напруження, яке перехо-дило у відкриту ворожнечу, склалося з дітьми Ольгерда від вітебської княжни (Teġowski J., 2011). Уляна Тверська була посередником у переговорах з Тев-тонським орденом. Вважалося, що ці переговори було спрямовано проти зрос-тання впливу Кейстута та його родини, проте в останніх дослідженнях, за-снованих на новій джерельній базі, це заперечують (Osiński K., 2013).

Згодом литовсько-тверська унія посилилася шлюбом сестри Ольгерда Ма-рії з іще одним представником тверської династії Дмитром Грізні Очі. Це да-вало тверським князям за підтримки, зокрема великого князя Ольгерда, мож-ливість отримувати в Орді ярлик на велике володимирське княжіння (Пчелов Е., 2003), яке вважалося старшим серед князівств Північно-Східної Русі.

Зважаючи на це, московські князі також виявляли заінтересованість та-ким союзом, який давав змогу мати захищені західні кордони та забезпечу-вати можливу підтримку у відносинах з золотоординськими ханами, а також перспективу змінити баланс сил у боротьбі за велике княжіння Володимир-ське. Тому московський князь Семен Гордий одружився з донькою Гедимі-на Айгустою (у хрещенні Анастасія) (Володихин Д., 2013), чим започатку-вав династійні зв'язки з литовськими володарями. На жаль, сини від цього

шлюбу померли рано і не продовжили династії Калитичів. Після смерті Анастасії дружиною Семена стала Марія Тверська, сестра дружини Ольгерда (Пчелов Е., 2003). Таким чином, династійний зв'язок хоч і послабився, проте певною мірою зберігався.

Задіяними у зовнішньополітичних планах були й інші доньки Гедиміна. Так, було укладено династійні унії з польською королівською та галицько-волинською князівською родинами. Альдона виходила заміж за королевича Казимира, оскільки головною метою цього шлюбу було зменшення напруги у польсько-литовських стосунках. Також, зважаючи на війну Польщі з Тевтонським орденом, польський король прагнув союзу з Литвою більше, ніж Гедимін. Проте не обійшлося без ускладнень: Казимир не хотів одружуватися з Альдоною, оскільки до того був заручений з Боною Люксембурзькою (Rudzki E.). Фактично, він погодився на шлюб під тиском батька. В підсумку цей династійний союз приніс коротку паузу в суперництві Польщі та Литви за західноруські землі. Альдона народжувала тільки дочок, тому після її смерті 1339 р. Казимир III одружився вдруге, щоб продовжити династію П'ястів.

Сестра Альдони Євфимія 1331 р. вийшла заміж за галицького князя Юрія-Болеслава Мазовецького з династії П'ястів. Цим шлюбом, як і попереднім, мали владнатися суперечності, а саме між Литвою та Галицько-Волинською державою щодо спадкування престолу за згаслою династією Романовичів-Рюриковичів. Проте подружжя не мало спадкоємців, і Євфимія прожила ще кілька років після загибелі чоловіка (Войтович Л., 2006).

Наступні покоління цього роду також дотримувалися шлюбної дипломатії з урахуванням розширення експансії на колишні давньоруські землі, а також намагалися відігравати не останню роль у східноєвропейській геополітиці. Зважаючи на значну кількість нащадків, які становлять наступні покоління, доцільно зупинитися на більш-менш відомих представниках династії або тих, шлюби яких відігравали ключову роль у зовнішній політиці.

Отже, досліджуючи лінію нащадків Кейстута, який певний час був співправителем Ольгерда на великокнязівському престолі, варто відзначити його сина Вітовта, великого князя й активного політика. Перший шлюб, який датується 1370-ми рр., він уклав з представницею полоцької династії князівною Лукомською. Другою дружиною стала дочка великого смоленського князя Анна Святославівна (Войтович Л., 2000). Цей шлюб став не останнім фактором, коли Вітовт почав висувати претензії на смоленські землі, воювати за них і врешті-решт приєднав їх до Литви. Таким чином, союз зі смоленськими Рюриковичами виявився формальним. Останнє ж одруження князя з Юліаною з роду литовських князів Гольшанських припало на 1418 р.

Сестра Вітовта Марія вийшла заміж за князя Івана, представника тверської династії Рюриковичів, які вже стали родичами її дядька Ольгерда (Вой-

тович Л., 2006). Таким чином, тверський князівський дім був міцно пов'язаний родинними зв'язками з Гедиміновичами, використовуючи ці зв'язки в боротьбі за велике княжіння та гегемонію у північно-східній частині руських земель.

Представники родини Ольгерда також не уникнули династійних планів. У цьому контексті варто згадати Ягайла, якій по матері належав до роду тверських Рюриковичів, та його одруження з польською королевою Ядвігою з Анжуйської династії, бічної гілки Капетингів, а відтак було започатковано нову владну династію Ягелонів. По суті, ця династія була гілкою роду Гедиміновичів, проте такою не вважалася, її представники позиціонували себе насамперед як поляки. Тому в цій статті династійні зв'язки Ягайла та його нащадків не розглядатимуться.

Молодший брат Ягайла Лугвень-Семен одружився з дочкою московського князя Дмитра Донського Марією. Інший брат Свидригайло 1393 р. взяв шлюб з дочкою смоленського князя Юрія Святославича, оскільки останньому був вигідний політичний союз з родом Гедиміновичів (Полехов С., 2014). Але невдовзі його дружина померла, не виключають також і розпад шлюбу, проте останнє, виходячи з тогочасних традиційних засад є малоімовірним. З 1409 по 1419 рр., коли Свидригайло активно боровся за владу зі своїми братами, виникли плани його одруження з дочками ординського хана Булата та сілезько-олесницького князя з династії П'ястів Конрада III. Обидва проекти реалізовано не було. Після утвердження на великокнязівському престолі 1430 р. Свидригайло одружився з представницею тверського княжого дому, до якого по матері належав і сам. Є відомості про його шлюб з кіпрською принцесою, але дослідники їх розглядають обережно, зараховуючи до чуток, оскільки насправді такого союзу не існувало (Полехов С., 2014). Якщо припустити, що ці відомості мають під собою факти, то, ймовірно, династійний союз із Кіпром був лише нереалізованим планом.

Старшу дочку Ольгерда від першого шлюбу Агріпіну 1354 р. видали заміж за суздальського та нижегородського князя Бориса Костянтиновича. Традиційно для такого суто політичного союзу, наречена ледве вийшла з підліткового віку (Tegowski J., 2011). Цей шлюб припав на період охолодження відносин Литви з Московським князівством, оскільки припинила існування династійна унія після смерті Анастасії Гедимінівни 1345 р., а остаточно вони погіршилися 1353 р. вже після смерті Семена Гордого. Родинних відносин з династією Калитичів уже не було, тож Ольгерд виступив на боці суперників московських князів у боротьбі за ярлик на велике княжіння. 1371 р. замирення Литви з Московським князівством було скріплено шлюбом Олени Ольгердівни й серпуховського князя Володимира (Пчелов Е., 2003).

Шлюб Марії Ольгердівни з лідським намісником Войдилою 1375 р. був нетиповим, оскільки зумовлювався не династійними чи політичними причинами, а тільки почуттями (Ліцкевіч А., 2013). До цих почуттів з повагою поставилися Ягайло та княгиня Уляна. Цей союз був поодиноким випадком у династії Гедиміновичів, коли княжна виходила заміж не за рівного собі за статусом. Фактично, її чоловік за соціальним становищем був її підданим, хоч і таким, що досяг певних вершин на князівській службі. В цьому контексті варто згадати про шлюб Кейстута зі жрицею Бірутою, проте в цьому випадку, за традицією тогочасного суспільства, князь піднімав дружину до свого статусу, а не навпаки. На жаль, шлюб Марії та Войдила завершився трагічно: за наказом Кейстута останнього стратили. Вдруге Марія вийшла заміж за городецького князя Давида Дмитровича.

Серед молодшого покоління Гедиміновичів непересічною особистістю стала Софія Вітовтівна, яка відіграла особливу роль в історії Московського князівства. Шлюбу між нею та Василем I хотів князь Вітовт, бо так він набував сильного союзника, зважаючи на розгортання боротьби за владу в Литві після смерті князя Ольгерда. Ставши княгинею, Софія сприяла дружбі між батьком та чоловіком, проте інтереси нової батьківщини ставила на перший план. Здебільшого за її рекомендацією розмежували сфери впливу між обома державами, коли Вітовт повів активну експансію на північно-східні землі. Вона вмовила Василя I не втручатись у боротьбу Вітовта з Ордою, тим самим уникнувши виснажливої війни. Після смерті чоловіка 1425 р. Софія стала регентом 10-річного сина Василя II й усіма засобами забезпечувала його права на великокнязівський престол, що призвело до міжусобної боротьби між нащадками Дмитра Донського (Морозова Л., 2002), яка завершилася перемогою Василя II. Допомога Софії Вітовтівни в цьому, коли повністю розкрився її талант політика, була великою та неоціненною.

З розростанням князівського роду шлюбно-династійна політика регіоналізувалася. Цьому посприяло й те, що Велике князівство Литовське поступово втрачало суверенітет, тож зводило до мінімуму зовнішньополітичну активність. Згодом виокремилися князівські роди, які виводили свій родовід від Гедиміна чи його синів. Деякі з них згасли через кілька поколінь, а представники інших відігравали помітну роль у державному житті, перебуваючи на військовій або цивільній службі. Так, до аристократії Речі Посполитої влилися князі Сангушки, Чарторийські, Курцевичі, Збараські, Заславські та Вишневецькі. Невід'ємною частиною російської знаті стали князі Голиціни, Куракіни, Трубецькі, Хованські та Мстиславські.

Отже, династійна політика литовських князів окресленого періоду типова для владної династії, проте їй притаманні й певні особливості. Так, на початку активної експансії на південно-західні землі частіше укладалися ди-

настійні союзи з представницями земельних династій Рюриковичів, щоб у перспективі мати право на їхні володіння через шлюб. В період суверенності й могутності литовської держави шлюбні плани перейшли до сфери зовнішньої політики. Об'єктом династійної політики стали північно-східні князівства, а також західні сусіди, що було важливим для зовнішнього та, почасти, внутрішнього становища країни.

Беленький, Г. ред., 1988. *Русская литература XI–XVIII вв.* Москва: Художественная литература.

Войтович, Л., 2000. *Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль*, [online]. Режим доступу : <http://tinyurl.com/hnx4l42>. [Дата звернення 8 серпня 2016]

Войтович, Л., 2006. *Княжа доба: Портрети еліти*. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський.

Володихин, Д., 2013. *Рюриковичи*. Москва: Молодая гвардия.

Ліцкевіч, А., 2013. Комплекс звестак «Летапісца вялікіх князем літоўскіх» пра нобіля Вайдьлу: да праблемы верагоднасці і кантэксту. *Studia Historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы*, 6, с. 138–162.

Мицько, І., 2009. *Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романоличів*. Старий Луцьк, 5, с. 34–40.

Морозова, Л., 2002. *Затворниці. Миф о великих княгинях*. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА.

Петраускас, Р., 2012. Правящий род и знать: к вопросу о предпосылках формирования Литовского государства. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, [online] 1, с. 95–116. Режим доступу: <http://tinyurl.com/z8ayavp>. [Дата обращения 26 серпня 2016]

Полехов, С., 2014. Браки князя Свидригайла Ольгердовича. По любви, вь правду, безо всякие хитрости. Другья и коллеги к 80-летию В. А. Кучкина, с. 235–268.

Пчелов, Е., 2003. *Рюриковичи. История династии*. Москва: Олма-Пресс.

Хроніка Биховця, 1980, [online] Режим доступу: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov03.htm>. [Дата звернення 16 серпня 2016]

Энгельмейер, А., 2012. *По русскому и скандинавскому Северу. Путевые воспоминания*. Москва: Книга по Требованию.

Osiński, K., 2013. Pozycja Julianny Twerskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1377–1382. Próba charakterystyki problemu. *Przegląd Prawniczy Ekonomiczny i Społeczny*, 1, s. 80–87.

Rudzi, E., 1985. *Polskie królowe. Żony Piastów i Jagiellonów*, [online] Available at: <http://tinyurl.com/hxyk7us>. [Дата звернення 3 вересня 2016]

Tegowski, J., 2011. Kilka słów o małżeństwach wielkiego księcia litewskiego Olgerda Giedyminowica. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць*, 20, s. 646–654.

Belen'kij, G. red., 1988. *Russkaja literatura XI–XVIII vv.* Moskva: Hudozhestvennaja literatura.

Voitovych, L., 2000. *Kniazivski dynastii Shhidnoi Yevropy (kinets IX — pochatok XVI st.): sklad, suspilna i politychna rol*, [online]. Rezhym dostupu : <http://tinyurl.com/hnx4l42>. [Data zvernennia 8 serpnia 2016].

Voitovych, L., 2006. *Kniazha doba: Portrety elity*. Bila Tserkva: Vydavets Oleksandr Pshonkivskiy.

Volodihin, D., 2013. *Rjurikovichi*. Moskva: Molodaja gvardija.

Lickjevich, A., 2013. Kompleks zvjestak «Ljetapisca vJalikh knJazjem litovskih» pra nobilJa Vajdylu: da prabljemy vjeragodnasci i kantektstu. *Studia Historica Europae Orientalis = Issledovanija po istorii Vostochnoj Evropy*, 6, s. 138–162.

Mytsko, I., 2009. *Pravovi pidstavy volodinnia kniazem Liubartom spadshchynoiu Romanovychiv*. Staryi Lutsk, 5, s. 34–40.

Morozova, L., 2002. *Zatvornicy. Mif o velikih knjaginjah*. Moskva: AST-PRESS KNIGA.

Petrauskas, R., 2012. Pravjashhij rod i znat': k voprosu o predposylkah formirovanija Litovskogo gosudarstva. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, [online] 1, s. 95–116. Rezhim dostupa: <http://tinyurl.com/z8ayavp>. [Data obrashhenija 26 serpnja 2016]

Polehov, S., 2014. Braki knjazja Svidrigajla Ol'gerdovicha. Po ljubvi, v# pravdu, bezo vsjake hitrosti. *Druz'ja i kollegi k 80-letiju V. A. Kuchkina*, s. 235–268.

Pchelov, E., 2003. *Rjurikovichi. Istorija dinastii*. Moskva: Olma-Press.

Khronika Bykhovtsia, 1980, [online] Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov03.htm>. [Data zvernennia 16 serpnja 2016]

Jengel'mejer, A., 2012. *Po russkomu i skandinavskomu Severu. Putevye vospominanija*. Moskva: Kniga po Trebovaniju.

Osiński, K., 2013. Pozycja Julianny Twerskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1377–1382. Próba charakterystyki problemu. *Przegląd Prawniczy Ekonomiczny i Społeczny*, 1, s. 80–87.

Rudzki, E., 1985. *Polskie królowe. Żony Piastów i Jagiellonów*, [online] Available at: <http://tinyurl.com/hxyk7us>. [Data zvernennia 3 veresnia 2016]

Tegowski, J., 2011. Kilka słów o małżeństwach wielkiego księcia litewskiego Olgerda Giedyminowica. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: Zbirnyk naukovykh prats, 20, s. 646–654.

УДК [271.2-05:17]:94(477.4)«18»

Ю. В. Хитровська

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Iu. Khytrovska

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

**ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА МОРАЛЬНИЙ СТАН
ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ
УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.**

*The Legal State and Public Morale of the Orthodox Clergy
of Right-Bank Ukraine in the Second Half of the 19th Century*

Спираючись на архівні документи й матеріали та спеціальну наукову літературу, автор статті аналізує правове становище та морально-етич-